

УДК 726:[27–523.42](477)

К. М. Міхєєнко

*кандидат архітектури, старший викладач**Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРВИННОЇ АРХІТЕКТУРИ КИРИЛІВСЬКОЇ ЦЕРКВИ В КИЄВІ

Анотація: в статті коротко розглянуто історію дослідження архітектури Кирилівської церкви в Києві, визначено сукупність відкритих питань первинної архітектури Кирилівської церкви в контексті розвитку архітектури Київської Русі, запропоновано натурні дослідження пам'ятки, необхідні для вирішення сформульованих питань.

Ключові слова: Кирилівська церква, Київ, Київська Русь, закомарний храм, архітектура, дослідження.

Постановка проблеми. В кінці XI – у першій половині XII ст. у Київській Русі на основі візантійської традиції сформувався і набув поширення протягом XII ст. закомарний тип храму [13, с. 261, 283]. Всі фасади такого типу храмів завершувалися закомарами, що могли бути конструктивними, півкола яких відповідають склепінням (шелиги склепінь розташовані перпендикулярно площині закомари), або декоративними, зведеними поряд зі схилом циліндричного склепіння (шелиги склепінь розташовані паралельно площині закомари). На жаль, у первинному вигляді жоден із закомарних храмів повністю не зберігся. Проте існують пам'ятки, які збереглися достатньою мірою для відтворення конструктивної моделі закомарного храму Київської Русі. Однією з таких пам'яток є Кирилівська церква в Києві, яка зберегла до сьогодні під пізнішими нашаруваннями первинні форми XII ст. майже повністю.

Аналіз досліджень і публікацій. Перші описи Кирилівської церкви представлені в роботах дослідників XIX ст.: В. Антонова, М. Берлинського, М. Закревського, С. Крижановського, М. Максимовича, М. Сементовського, І. Фундукля [7; 10, с. 116–117, 11, с. 338–358, 14; 17; 23, с. 243–246; 25 с. 78]. У період розчистки фресок XII ст. Кирилівської церкви у кінці XIX ст. А. Прахов проводив обміри будівлі та досліджував первинну підлогу, а також фундаменти [6, с. 11; 19]. Одночасно з А. Праховим дослідженням архітектури Кирилівської церкви займався П. Лашкар'єв, який документально зафіксував збережені частини будівлі XII ст. [15, с. 141]. У 1914 р. вийшла робота О. Советова «Києво-Кирилівська церква», де розглянуто архітектуру та живопис Кирилівської церкви, а також опубліковано описи розібраного у

XIX ст. іконостаса XVII–XVIII ст. [24]. У 1926 р. І. Моргилевський проводив на фасадах зондажні дослідження мурування XII ст. У 1937–1929 рр. та 1939–1940 рр. виконані обміри пам'ятки під керівництвом І. Моргилевського [6, с. 16].

У 1944–1946 рр. Ю. Асєєв та В. Волков провели повний архітектурний обмір Кирилівської церкви і виконали ряд досліджень мурування стін, фундаментів (матеріали досліджень у дисертації Ю. Асєєва [6]). У 1949–1954 рр. в рамках проекту стабілізації конструкцій Кирилівської церкви М. Холостенко провів її архітектурно-археологічні дослідження [2]. Наступні публікації про архітектуру Кирилівської церкви ґрунтувалися переважно на висновках М. Холостенка [12, с. 444–453; 18, с. 69–90; 21, с. 20–21].

У 2005 р. на подвір'ї Кирилівської церкви проводилися археологічні спостереження за ремонтно-будівельними роботами по заміні гідроізоляції та надвірного покриття [1]. Під час досліджень було повністю відкрито залишки північної добудови. Одним з основним результатів стало уточнення розмірів північної добудови XII ст. та фіксація її перебудов XVII ст.

Метою даної публікації є визначення сукупності відкритих питань первинної архітектури Кирилівської церкви в контексті розвитку архітектури Київської Русі.

Виклад основного матеріалу. Точний час будівництва Кирилівської церкви невідомий. Відповідно до повідомлень літописів храм був зведений, ймовірно, у період 1140–1171 рр. (1140 р. – київським князем став Всеволод Ольгович, 1171 р. – перша згадка у літописі Кирилівського монастиря як уже існуючого) [12, с. 442–443; 21, с. 20]. Кирилівська церква була побудована як одноглавий тринавовий чотиристовпний храм з нартексом. Стіни церкви зведені в техніці рівношарового мурування, яке вперше з'явилося в Чернігові і набуло розповсюдження в Києві на початку другої чверті XII ст. На фасадах на рівні п'ят закомар та під карнизом барабана проходив аркатурний пояс, лопатки на фасадах мали півколонки, а входи являли собою перспективні портали. У домонгольський період впритул до стін церкви з північного, західного та південного боків було зведено три добудови.

Після татаро-монгольської навали 1240 р. і до початку XVII ст. доля пам'ятки невідома, окрім свідчень про те, що в XVI ст. монастир був у напівзруйнованому стані. Перші документальні свідчення про будівельні роботи в Кирилівській церкві датуються початком XVII ст., коли, як вважається, зведено нові коробові склепіння на місці зруйнованих первинних перекриттів, відновлене купольне склепіння центральної глави [8, с. 73]. Документальні відомості про ремонтні роботи кінця XVII – початку XVIII ст. відсутні, але на думку Ю. Асєєва саме у цей період було зведено чотири бічні

глави, позакомарне покриття змінено на чотирискатний дах, вікна всіх апсид частково закладено (зменшено по висоті на 80–90 см), вікна у півколах закомар замуровано повністю, збито півколонки на фасадах і між вікнами барабана, аркатурний пояс [8, с. 74]. В другій половині XVIII ст. в Кирилівському монастирі після пожежі 1734 р. проводилися ремонтно-будівельні роботи, під час яких було завершено лопатки ліпним декором у вигляді коринфських капітелей, а на західному фасаді зведено фронтон; роботи велися під керівництвом І. Григоровича-Барського [8, с. 74–75]. В такому вигляді Кирилівська церква збереглася й до сьогодні.

Відкриті питання первинної архітектури Кирилівської церкви

Фундаменти

Дані стосовно глибини залягання фундаментів від давнього рівня землі різні: за М. Холостенком глибина залягання фундаментів зовнішніх стін та центральної апсиди 1,9 м, бічних апсид 1,45–1,5 м [26, с. 5], а за Ю. Асеєвим – у середньому 1,75–1,8 м [8, с. 81]. Конструкції та матеріали фундаментів за висновками Ю. Асеєва [8, с. 81] та М. Холостенка [2, арк. 6, 15, 25, 32, 37, 43–46, 50, 51; 26, с. 5] мають розбіжності. Систематична класифікація варіантів технічного виконання фундаментів на сьогодні відсутня. Рештки дерев'яних субструкцій (лежнів) під фундаментами церкви не виявлено [8, с. 81], але, як зазначає М. Каргер, цей висновок не можна вважати остаточним [12, с. 452].

Невизначено: 1) денна поверхня землі XII ст.; 2) глибина залягання фундаментів під різні частини будівлі; 3) варіанти технічного виконання фундаментів та їх прив'язка до конкретних частин будівлі; 4) наявність (відсутність) дерев'яних субструкцій під фундаментами будівлі.

Склепіння XII ст.

Хрестоматійними вважаються три реконструкції Кирилівської церкви Ю. Асеєва (друга половина 1940-х рр.) [4; 5; 8, с. 80], М. Холостенка (1950-і рр.) [26, с. 17], Ю. Асеєва (1970-80-і рр.) [9, с. 121]. Принциповою різницею цих реконструкцій є орієнтування шелиг циліндричних склепінь, які утворювали малі конструктивні закомари. За версією Ю. Асеєва (реконструкція 40-х рр. XX ст.) вони мали напрямком північ-південь. За М. Холостенком шелиги циліндричних склепінь, які утворювали конструктивні малі закомари, були орієнтовані за напрямком схід-захід [2, арк. 35; 26, с. 11, 12]. На реконструкції Ю. Асеєва 1970-80-х рр. західні кутові компартименти перекриті хрестовими склепіннями і відповідні їм прясла завершуються малими конструктивними закомарами. Яке перекриття мали інші компартименти між раменами просторового хреста з креслення неможливо визначити.

Невизначено тип склепінь, що перекривали компартименти між раменами просторового хреста, і відповідно розташування малих конструктивних та декоративних закомар на північному та південному фасадах.

Малі закомари

Всі прясла фасадів Кирилівської церкви завершувалися закомарами, які могли бути конструктивними або декоративними. У процесі ремонтно-реставраційних робіт XVII–XVIII ст. закомари були частково розібрані і завершення стін отримало горизонтальний карниз [8, с. 73–74]. Матеріали досліджень М. Холостенка свідчать, що збереглися нижні частини закомар на висоту до 1,3–1,4 м [26, с. 13] (всі закомари не були досліджені). Конструктивні та декоративними закомари оформлювалися по-різному: на площині конструктивних закомар розташовувалися вікна, а на декоративних – ніші. М. Холостенко відкрив залишки вікон у малих закомарах західного фасаду [2, арк. 34–35; 26, с. 16]. Щодо північного фасаду, то у звіті дослідника є досить неоднозначна фраза: «По наружному бортику нишки проходила красная обрамляющая ее полоса. Такого типа оформление окон в закомара обнаружено на центральной панели фасада и на следующей от нее к западу» [2, арк. 18–19].

Невизначено оформлення конструктивних і декоративних закомар південного та північного фасадів (при використанні хрестових склепінь для перекриття компартиментів між раменами просторового хреста, всі малі закомари будуть конструктивними).

Портики та дверні отвори

1. Північний та західний портики. Південний портал церкви, єдиний який відкритий з-під пізніших нашарувань, має трьохступчате оформлення. Західний та північний портики збереглися під пізніми нашаруваннями. Окремі дані щодо вирішення північного портику зафіксовані М. Холостенком [2, арк. 9], але вони не дають вичерпної відповіді. На макеті-реконструкції, виконаному за проектом М. Холостенка, північний портал – трьохступчатий, а західний – чотирьохступчатий (не має певності, що дані деталі макета точно відповідають матеріалам дослідника). Відтак, документальна інформація стосовно західного та північного порталів XII ст. відсутня.

2. Дверний отвір в західному пряслі північного фасаду. На північній стіні за кутовою пілястрою дослідженнями М. Холостенка було виявлено дверний отвір, закладений цеглою XVII ст. [2, арк. 16] (у інтер'єрі на цьому місці зафіксовано пізніший тиньк, без фрески), але детальніших відомостей не виявлено. Відтак, невідомо: 1) форма та первинні розміри дверного отвору; 2) функціональне призначення отвору; 3) час його появи (належність первинній архітектурі, прорубаний пізніше).

Елементи декоративного оформлення фасадів

1. Аркатурний пояс на апсидах. М. Холостенко зафіксував залишки аркатурного пояса під карнизом барабана центральної глави та на стінах на рівні п'ят закомар [2, арк. 17, 18, 22; 26, с. 13,]. На макеті-реконструкції, виконаному за проектом М. Холостенка, аркатурний пояс проходить і під карнизом апсид, але його наявність в цьому місці документально не підтверджено.

2. Півколонки на центральних лопатках західного фасаду. На північному та південному фасаді було відкрито залишки півколонок на лопатках (крім кутових) нижче рівня сучасної денної поверхня [2, арк. 65; 3, арк. 17; 26 с. 13]. Наявність півколонок на центральних лопатках західного фасаду документально не підтверджено. На графічній реконструкції М. Холостенка півколонки відтворено гіпотетично [26 с. 13].

3. Ніші північного фасаду. На північному фасаді існують ніші, які відсутні на південному. Невизначено час виникнення та призначення ніш на північному фасаді (первинні або створені пізніше).

Техніка будівництва

1. Етапи зведення стін. На стінах Кирилівської церкви виявлено наскрізні отвори від дерев'яних «пальців» риштовань [6, арк. 133]. Повна картина розташування «пальців» в стінах відсутня. На захватах можливі певні технічні відмінності мурування. Проблема не розглядалася жодним з дослідників.

Невизначено: 1) система отворів від «пальців» риштовань кожного фасаду; 2) кількість захватів (періодів зведення стін); 3) відмінності у техніці мурування між захватами.

2. Дерев'яні бруси пов'язі. В стінах Кирилівської церкви виявлено отвори від дерев'яних брусів пов'язі, існування яких зафіксоване без детальних описів [24, с. 308]. Невизначено місця розташування та конструкція дерев'яних брусів пов'язі.

3. Каринзи з пірофілітового сланцю. В п'ятах склепінь закладено плити з пірофілітового сланцю. Характеристики існуючих варіантів розмірів та характеру обробки цих плит не досліджувалися.

Інтер'єр XII ст.

1. Сінтрон. Залишки сінтрона відкриті М. Холостенком [2, арк. 32; 26 с. 10, 11]. Дослідник фіксує, що лава збереглася тільки в нижній частині, а її верх зруйновано та закладено пізнішою цеглою. Спробу визначити ширину лави зробила Т. Чукова за кресленням М. Холостенка у дрібному масштабі [27, с. 86]. Відтак, розміри сінтрона XII ст. лишилися невизначеними.

2. Вівтарна огорожа. Наявність вівтарної огорожі в центральній апсиді не викликає сумнівів [20, с. 247; 26, с. 10]. За матеріалами досліджень М. Холостенка лінія вівтарної огорожі проходила від північної до південної стіни [26, с. 10]. В. Пуцко вважав, що вівтарна огорожа існувала тільки у центральній та південній апсиді [20, с. 247, 250]. Підставою гіпотези В. Пуцка є паз у стіні південної апсиди, який дослідник пов'язав з конструкціями темплону. Г. Логвин датував паз ХІХ ст. [16, с. 177, 178].

В. Пуцко вважав, що вівтарна огорожа мала висоту 314 см [20, с. 250]. Висновки досліджень М. Холостенка не містять інформації щодо конструкції та матеріалів вівтарної огорожі ХІІ ст. [2; 26]. Але під час розкопок біля передвівтарних стовпів були знайдені уламки шиферних плит [6, арк. 37], приналежність яких не встановлено (можуть належати як вівтарній огорожі, так і вистиланню підлоги). Т. Чукова зробила припущення, що вівтарна огорожа була виконана з дерева [27, с. 36, 42], але обґрунтування цієї гіпотези дослідниця не наводить.

Невизначено: 1) місце розташування, конструкція та матеріали вівтарної огорожі центральної апсиди; 2) наявність (відсутність) вівтарної огорожі у південній апсиді (за умови наявності місце розташування, конструкція та матеріали); 3) наявність (відсутність) вівтарної огорожі у північній апсиді (за умови наявності місце розташування, конструкція та матеріали).

3. Сходовий прохід у південній стіні. В товщі південної стіни південної апсиди існує сходовий прохід. Сходи частково втрачені. Багато дослідників висловлювали гіпотези щодо функціонального призначення цього проходу [18, с. 85–87; 20, с. 253–255; 22, с. 335; 26, с. 18–19; 28, с. 208]. Тим не менш, детальні обмірні креслення проходу відсутні й сьогодні.

4. Уступ мурування лопаток арки північної апсиди. Північна лопатка північно-східного підкупольного стовпа та розташована напроти неї лопатка північної стіни приблизно з відмітки 4,5 м від підлоги мають уступи. Лопатки нижче й вище уступів вкриті тиньком і розписані фресками ХІІ ст. Тож, первинне виникнення уступів не викликає сумніву, але причина появи і функціональне призначення уступів не з'ясоване. Обміри та графічна фіксація уступів не проводилися.

5. Верхня частина західної стінки центральної нави. В стіні, що відокремлює хори від центральної нави за архівними матеріалами М. Холостенка існує арковий отвір [2, арк. 23] (аналогічний елемент збереглася у Спаському соборі у Чернігові та в Софійському соборі в Новгороді). Обміри та графічна фіксація отвору не проводилися.

6. Конструкція парапетів хор. Сьогодні хори огорожені мармуровими парапетами, встановленими під час ремонтно-реставраційних робіт в кінці

XIX ст. Яку конструкцію та матеріали мали парапети хор в XII ст. невідомо. Ю Асєєв висунув гіпотезу, що в XII ст. хори були огорожені різьбленими шиферними плитами, аналогічними плитам Софійського собору в Києві та Спаського собору в Чернігові [6, арк. 102].

В нижній частині стовпів хор між лопатками зафіксовано виступи невідомого призначення. За аналогією до аркового отвору молитовні можна припустити, що огороження хорів початково було виконано з плінфи.

7. Хрещальня. У південній частині нартекса відкрито залишки апсиди, наявність якої свідчить проте, що тут був приділ. Багато дослідників вважають такі приміщення у храмах хрещальнями, але документальними свідченнями це не підтверджено.

Згідно досліджень М. Холостенка мурування стінок апсиди виконане у перев'язку з лопатками стовпів, до яких вона примикає. Зі східного боку дослідник зафіксував фрагменти фрески [26, с. 10]. Але на стовпах, до яких примикає апсида збереглися карнизи з пірофілітового сланцю на рівні, відповідному рівню карнизів інших частин будівлі. Тож, є підстави для припущення про пізнішу появу апсиди. Якщо ж апсиду зведено одночасно з церквою, тоді незрозумілою є поява карнизів на лопатках. Графічну реконструкцію хрещальні не проведено.

Невизначено: 1) матеріали та конструкцію фундаментів апсиди; 2) час появи апсиди (належність первинній архітектурі або пізніша добудова).

8. Підлога. За опублікованими матеріалами М. Холостенка у підкупольному просторі, можливо, був шиферно-мозаїчний амфалій, в іншій частині центральної нави та у бокових навах – підлога з плінфи [26, с. 9]. Але у розкопі в південній наві М. Холостенко зафіксував фрагменти пірофілітових плит [2, арк. 7, 26]. Це дає змогу припустити наявність підлоги з пірофілітового сланцю в південній наві. В центральній апсиді підлога була виконана з керамічних плиток, а у бічних – з плінфи [26, с. 9].

Ще одним питання є місце знаходження відкритих дослідженнями 1949–1954 рр. пірофілітових плит в підкупольному просторі та підлоги з плінфи в південній апсиді: вони лишилися на місці й сьогодні знаходяться під підлогою 60-х рр. XX ст. чи їх було знято.

Матеріал підлоги хорів XII ст. не встановлено.

Невизначено: 1) наявність (відсутність) залишків підлоги XII ст. *in situ*; 2) прив'язка різних матеріалів підлоги до конкретних частин будівлі.

Висновки. Для вирішення окреслених питань необхідні:

1) Археологічні дослідження фундаментів храму, вівтарної огорожі, фундаментів апсиди хрещальні, підлоги у різних частинах церкви.

2) В екстер'єрі зондажні дослідження залишків закомар всіх фасадів, західного та північного порталу, стіни у нижній частині західного прясла північного фасаду, у верхній частині апсид, пілонів західного фасаду, ніш на північному фасаді, стін у місцях можливого розташування отворів від «пальців» риштовань.

3) В інтер'єрі зондажні дослідження склепіння над молитовнею (південна частина хорів), склепіння над північною частиною хорів, основ барабанів бокових глав, у сходовому проході північної стіни, стін у місцях можливого розташування дерев'яних брусів пов'язі, сінтрона, лопаток передв'їтарних стовпів і лопаток південної та північної стіни, розташованих навпроти них, західної стінки центральної нави у верхній частині, стовпів хор у нижній частині, лопаток, до яких примикала апсида хрещальні.

Список літератури

1. Архів Національного заповідника «Софія Київська». НАДР № 1647/2. Івакін Г.Ю., Нікітенко М.М., Піоро В.І., Корнієнко В.В. Звіт про виконання археологічного спостереження за ремонтно-будівельними роботами на підвір'ї Кирилівської церкви XII ст. у 2005 р., 88 арк.
2. Архів Національного заповідника «Софія Київська». НАДР № 1681. Холостенко Н.В. Отчет об исследованиях памятника архитектуры XII века – Кирилловской церкви в г. Киеве (1950–1954 гг.), 67 л.
3. Архів Національного заповідника «Софія Київська». НАДР № 1682. Асеев Ю.С. История Кирилловского монастыря. Материалы к проекту реставрации, 43 л.
4. Архів Національного заповідника «Софія Київська». О № 226. Асеев Ю. С. Кирилловская церковь в Киеве. Схема реконструкции северного фасада, 1 л.
5. Архів Національного заповідника «Софія Київська». О № 227. Асеев Ю.С. Кирилловская церковь в Киеве. Схема реконструкции западного фасада, 1 л.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського. Ф. 291, Спр. 291. Асеев Ю.С. Архитектура Кирилловского заповедника. Диссертационная работа на соискание ученой степени кандидата архитектуры, 177 л.
7. Антонов В.Г. Киево-Кирилловская Троицкая церковь / В.Г. Антонов // Труды Третьего Археологического съезда. – Т. II. Приложение. – К.: Тип. Императ. Ун-т св. Владимира, 1878. – С. 1 – 12.
8. Асеев Ю.С. Архитектура Кирилівського заповідника / Ю.С. Асеев // Архітектурні пам'ятки: Зб. наук. праць / За заг. ред. С.Я. Грабовського. – К.: Видавництво АН УРСР, 1950. – С. 73 – 85.
9. Асеев Ю.С. Архитектура Древнего Киева / Ю.С. Асеев. – К.: Будівельник, 1982. – 160 с.

10. Берлинский М. Краткое описание Кіева, содержащее историческую перечень сего города, также показаніе достопамятностей и древностей оного / М. Берлинский. – СПб.: В типографіи департамента народного просвещенія, 1820. – 204 с.
11. Закревский Н. Описание Кіева / Н. Закревский. – Т. 1. – М.: Въ типографіи В. Грачева и комп., у Пречистинскихъ воротъ, д. Миляковой, 1868. – 455 с.
12. Каргер М.К. Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города / М.К. Каргер. – Том II. Памятники киевского зодчества X–XIII вв. – М.-Л.: Издательство академии наук СССР, 1961. – 661 с.
13. Комеч А.И. Древнерусское зодчество конца X – начала XII в. Византийское наследие и становление самостоятельной традиции / А.И. Комеч. – М.: Наука, 1987. – 320 с.
14. Крыжановский С. Кіево-Кирилловскій (упраздненный) монастырь / С. Крыжановский // Киевские епархиальные ведомости. – 1863. – № 22. – С. 669 – 685.
15. Лашкарев П.А. Церковно-археологическіе очерки, исследование и рефераты / П.А. Лашкарев – Кіевъ: Типография И.И. Чоколова, Фундулеевская улица, домъ № 22, 1898. – 240 с.
16. Логвин Г.Н. К истории сооружения Софійского собора в Кіеве / Г.Н. Логвин // Памятники культуры. Новые открытия: письменность, искусство, археология. – М.: Наука, 1977. – С. 169 – 186.
17. Максимович М. О созданиі кіевской церкви св. Кирилла / М. Максимович // Киевские епархиальные ведомости. – 1869. – № 1. – С. 21 – 34.
18. Марголіна І. Кіївська обитель святого Кирила / І. Марголіна, В. Уляновський. – К: Либідь, 2005. – 352 с.
19. Прахов А.В. Кирилловская Церковь: Счетная книга. Рукопись / А.В. Прахов. – К.: [б. и.], 1881. – 142 с.: ил., 4 вкл. л.+4 л. – Текст рукописный.
20. Пуцко В.Г. Приделы Кирилловской церкви в Кіеве / В.Г. Пуцко // Народны музеја. – Београд, 1979. – С. 243 – 255.
21. Раппопорт П.А. Русская архитектура X–XIII вв.: каталог памятников / П.А. Раппопорт. – Л.: «Наука», Ленинградское отделение, 1982. – 136 с.
22. Сарабьянов В.Д. Новгородская алтарная преграда домонгольского периода / В.Д. Сарабьянов // Иконостас: Происхождение – развитие – символика. – М., 2000. – С. 312 – 359.
23. Сементовский Н. Киев, его святыня, древности, достопамятности и сведения необходимые для его почитателей и путешественников /

- Н. Сементовский. – К., СПб.: Изд. книгопродавца Н. Я. Оглоблина, 1881. – 264 с.
24. Советов А. Киево-Кирилловская церковь / А. Советов // Учебно-богословские и церковно-проповеднические опыты студентов Императорской Киевской духовной Академии LXVII курса. – К.: Тип. Акц. Об-ва «Петръ Барскій в Києве», Крещатик, №40, 1914. – С. 233 – 384.
25. Фундуклей И. Обзорение Киева в отношении къ древностямъ / И. Фундуклей. – К.: Въ типографіи І. Вальнера, 1847. – 111 с.: 62 вкл. л., ил., планы.
26. Холостенко Н.В. Новые данные о Кирилловской церкви в Киеве / Н.В. Холостенко // Памятники культуры. Исслед. и реставрация. – М., 1960. – Т. 2. – С. 5 – 19.
27. Чукова Т.А. Алтарь древнерусского храма конца X – первой трети XIII вв. Основные архитектурные элементы по археологическим данным / Т.А. Чукова. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2004. – 224 с.
28. Шероцкий К.В. Киев. Путеводитель: Репринтное воспроизведение издания 1918 г. / К.В. Шероцкий. – К.: Книга Роду, 2008. – 400 с.

Аннотация

В статье кратко рассмотрено историю исследования архитектуры Кирилловской церкви в Киеве, определено совокупность открытых вопросов первичной архитектуры Кирилловской церкви в контексте развития архитектуры Киевской Руси, предложено натурные исследования памятника, необходимые для решения сформулированных вопросов.

Ключевые слова: Кирилловская церковь, Киев, Киевская Русь, закомарный храм, архитектура, исследования.

Abstract

The short history of researches of the architecture of St. Cyril's church in Kyiv was considered, the set of open questions of the primary architecture of St. Cyril's church in the context of development of architecture of Kyivan Rus was defined, the necessary full-scale investigation of the monument for the solution of the formulated questions was proposed in the article.

Keywords: St. Cyril's church, Kyiv, Kyivan Rus, zakomara temple, architecture, research.